The Open Studio as a container for the soul

An art therapy group for youth at risk

Inbal Zalman Fanunu

The Open Studio is a work model that was developed in the field of art therapy and is currently used in a variety of therapeutic settings as a type of intermediate space between individual and group therapy. The Open Studio is organized as an open-ended group; members join voluntarily. The studio provides a unique setting for work based on the "Art as Therapy" approach. The studio features several workstations as well as creative materials arranged in a kind of "buffet". The goal of the Open Studio is to foster self-expression by means of the materials and support from the group. This article employs a rolling case-description study as the framework for presenting observations of therapeutic work conducted in the Open Studio at the Nirim Youth Village. It offers insights into the importance of the Open Studio as a space that serves as a bridge between the individual and the group, and the impact that the elements which comprise the studio (creative materials, a physical space, a group, and facilitation) have on the development of the individual's internal world. The article presents a wide-ranging theoretical review of this unique model and proposes directions for further research.

Keywords: youth at risk, open group, Open Studio, art therapy

Inbal Zalman Fanunu has an M.A. in Creative Art Therapies from the University of Haifa. She works at the Nirim Youth Village and as a private therapist and group facilitator in art therapy and the Open Studio method.

סטודיו פתוח כמכל קבוצתי מארגן לנפש

טיפול קבוצתי באמצעות אומנות בפנימייה לנוער בסיכון

ענבל זלמן פנונו

סטודיו פתוח הוא מודל עבודה שנולד בעולם הטיפול באמצעות אומנות ונמצא בשימוש במסגרות מגוונות. מודל זה מציע סוג של מרחב ביניים טיפולי הממוקם בין עבודה פרטנית לטיפול קבוצתי. המטרה של הסטודיו הפתוח היא לאפשר למשתתפיו להביע את העצמי שלהם באמצעות החומרים ובעזרת הקבוצה, והוא פועל כקבוצת אד הוק חד־פעמית מתמשכת. הכניסה אל הסטודיו נעשית מבחירה, והקבוצה הפועלת בו עובדת בסטינג ייחודי, המושתת על שיטת ה־art as therapy שבו פזורות במרחב מספר עמדות עבודה, וחומרי היצירה מונחים בחלל ב"מזנון חופשי".

המאמר מציג התבוננות על עבודה טיפולית בסטודיו הפתוח בכפר הנוער נירים, שהוא פנימייה לנוער בסיכון, דרך חקר מקרה מתגלגל. הבחינה מתייחסת לגורמים השונים המתקיימים בסטודיו: חומרי היצירה, המרחב הפיזי, הקבוצה וההנחיה. בעקבות הדיון במקרה מציע המאמר תובנות בנושא של משמעות הסטודיו הפתוח כמרחב המתקיים בין הפרט לקבוצה, ובוחן את ההשפעה שלו על התפתחות עולמו של הפרט כמכל קבוצתי מארגן לנפש. לבסוף מציג המאמר סקירה תיאורטית מורחבת של מודל עבודה ייחודי זה, ומציע כיוונים להרחבת חקירתו.

תודות לכפר הנוער נירים, למנהל מיכה סימבליסטה, לצחי קלרפלד ראש צוות הטיפול, וכן, לד"ר חגית שחר־פרירא על הלווי הצמוד וההדרכה.

מילות מפתח: נוער בסיכון, קבוצה פתוחה, קבוצת רכבת, סטודיו פתוח, טיפול באמצעות אומנות

ענבל זלמן פנונו היא בעלת תואר שני (M.A.) בטיפול באומנות חזותית מאוניברסיטת חיפה. עובדת כמטפלת באמצעות אומנות בכפר הנוער נירים כשבע שנים, בטיפול פרטני וקבוצתי, הדרכת סגל וטיפול בהורות.

מבוא

מאמר זה הוא מאמר חלוצי בתחום הטיפול באמצעות אומנות – סטודיו פתוח בפנימיות נוער בסיכון. המאמר מציע התבוננות בתהליך ההתפתחות של הפרט והקבוצה בתוך מרחב של סטודיו פתוח בעבודה עם נערים ונערות בסיכון. סטודיו פתוח הוא מודל עבודה שמקורו בתחום הטיפול באומנות, והוא מצוי בשימוש במסגרות חינוכיות וטיפוליות שונות. המודל מציע הרחבה של כלי הטיפול הקיימים למרחבים בלתי מילוליים, ומאפשר חיבור ואיסוף במצבים של משבר ודחק.

בשלוש השנים האחרונות פועל בכפר הנוער נירים סטודיו פתוח המשמש בעיקר נערים ונערות שנמצאים בתהליך של "ספסל הנפש". הכניסה לתהליך זה מתרחשת במצבי חירום וברגעים של חציית "קווים אדומים", כמו האיסור על אלימות ושימוש בחומרים משני תודעה. מצבים אלה מתאפיינים פעמים רבות בהצפה רגשית, בחוסר יכולת לתקשר ולתמלל רגשות, ובמפגש מחודש עם דפוסים מן העבר. המפגש עם חומרי האומנות מסייע לנערים ולנערות לפגוש את עולמם הפנימי בצורה לא ורבלית, ולעבד את החומרים העולים במפגש זה במרחב קבוצתי מונחה.

הרכב הקבוצה משתנה ודינמי, וכולל נערים ונערות מכל קבוצות הגיל בכפר. המשתתפים מוזמנים להגיע למפגש חד־פעמי או למספר מפגשים לאורך השנים. כללי העבודה בסטודיו הפתוח תומכים בתהליך, ומזמנים את המשתתפים לעבודה עם עולמם הפנימי במרחב של "מקום בטוח". כללי העבודה הם חוזה השתתפות טיפולי, והוא נמסר למשתתפים בעל־פה. הסטינג מייצר עבודה במרחב אחד שבו כל אחד בוחר לעצמו את מידת הקירבה הפיזית שלו לחומרי היצירה ולמשתתפים האחרים. מיקום השולחנות ושאר הריהוט בחדר קבוע, והחומרים מסודרים בארונות ועל גבי מדפים גלויים כמעין "מזנון חומרים". המשתתפים מקבלים גישה חופשית לחומרי האומנות ויכולים לבחור מהם כרצונם. לסטינג של הקבוצה יש חשיבות בתהליך, כיוון שהמשתתפים עשויים להיקשר אל החדר, אל האובייקטים ואל החומרים המצויים בו, אפילו לפני שהם יוצרים חיבור עם המציאות והמשתתפים האחרים.

המאמר יתאר תהליך שעברה קבוצה של נערים ונערות בסיכון בסטודיו הפתוח של פנימיית כפר הנוער נירים. בעקבות תיאור המקרה ידון המאמר בשאלה של התפתחות הפרט והקבוצה. החלק הראשון של המאמר יציג רקע תיאורטי וקונספטואלי, וחלקו השני יציג תיאור מקרה וניתוח, ויציע תובנות יישומיות.

רקע תאורטי וקונספטואלי

ההקשר ההיסטורי וההתפתחותי של הסטודיו הפתוח כמרחב קבוצתי ייחודי

גישת "הסטודיו הפתוח" בתחום הטיפול הקבוצתי צמחה מתוך הגישה הפנומנולוגית והגישה ההומניסטית, הרואות בפעולה היצירתית דרך להעלאת תכנים אישיים מהתת מודע ולעיבודם באופן לא מילולי. גישה טיפולית זו, המכונה "אומנות כתרפיה" (art as therapy), מתבססת בעיקר על ההנחה שפעולת היצירה עצמה היא תהליך שיש בו גורם מרפא (Adamson, 1984). היצירה בסטודיו הפתוח מאפשרת להביא לידי ביטוי את "העצמי האמיתי" (ויניקוט, 2009), המקדם את הכושר ליצירתיות ולבריאות נפשית.

אחת החוקרות המרכזיות בשיטת "הסטודיו הפתוח" היא ג'ניס שפירא (2014), שהציגה במאמר את המודל שפיתחה בעבודתה ביחידת מתבגרים בבית חולים פסיכיאטרי. המודל מתייחס הן למרחב הפיזי של הסטודיו ולאופן סידורו, והן למחשבה העומדת בבסיס העבודה הטיפולית בסטודיו. מודל זה מעלה שאלות ובוחן את ההשלכות הטיפוליות של סידור המרחב הפיזי, ובודק את הדרך הלא מילולית שבה החדר מסביר את עצמו ומזמן תהליך של יצירה שהוא פתוח ולא מובנה, ואת המסר שמעבירה ההצגה של חומרי הגלם בדרך זו לכלל האוכלוסייה, ולמתבגרים בפרט. מחקרה של שפירא ניסה לבדוק את ההשפעה של הסטודיו הפתוח על תהליכים כמו העברה והעברה נגדית המתפתחים בין מנחים למטופלים, ובין חברי הקבוצה לבין עצמם. בנוסף ציינה שפירא כי העבודה בסטודיו הפתוח מייצרת תחושות של חופש ושחרור כיוון שהיא מרחיבה את אפשרויות הבחירה של המשתתפים, שיכולים להחליט אם הם רוצים להשתתף בפעילות, באיזה חומרים הם מעוניינים להשתמש, ומה סוג היצירה שהם רוצים לעסוק בה. לפיכך מצאה שפירא כי מסגרת כזאת מסייעת במיוחד למטופלים השוהים במסגרת סגורה או במסגרת בעלת סדר יום מובנה ונוקשה.

מסקירה רחבה של סוגים שונים של סטודיו פתוח שפותחו ברחבי העולם (Finkel & Bat Or, 2020), עולה כי הסטודיו הפתוח מעניק תחושת החזקה הדומה לחיים בקהילה בכך שהוא מאפשר למשתתף בו לעסוק ביצירה אישית בשעה שבסביבה נמצאים אנשים אחרים (Deco, 1998). בשונה מהטיפול הקבוצתי הקלאסי, שבו מאבדים הפרטים את עצמם שוב ושוב בתוך הזהות הקבוצתית, ואז שבים ומוצאים את עצמם כבעלי ייחוד (יאלום ולשץ', 2006), העבודה האומנותית בסטודיו היא פעולה אינדיבידואלית שבה ממוקדת האנרגיה בדיאלוג פנימי שהייצוג המופנם של הקבוצה נוכח וקיים בה.

ויניקוט (2009) הראה שהיכולת להיות לבד היא אחד הסימנים המרכזיים לבגרות רגשית, והתייחס בדיונו גם לעצם החוויה של היות אדם לבד בנוכחות אחרים. נראה כי סביבת

הסטודיו הקבועה והאמינה, הכוללת ארגון פיזי של החלל ונוכחות של הקבוצה והמנחים, משרה אמון ומאפשרת למשתתפים "להיות לבד" בתוכו, ולנהל בו את הדיאלוג הפנימי המתרחש בתהליך של יצירת אומנות (Deco, 1998). לכל משתתף יש משהו ייחודי שהוא צריך להחיות ולחלוק עם אחרים (Allen, 2016), ובתהליך היצירה הדימויים עולים כאשר אדם עוסק ביצירת אומנות לצד אדם אחר. פעולה זו כרוכה בנטילת סיכון ובפתיחות אל הלא נודע. לאור זאת, "סטודיו טוב דיו" הוא סביבה מתאימה ביותר לפריחה של "הגרעין הרוחני" (אורבך, 2019), ויכול לשמש ככלי של טרנספורמציה יצירתית שבמסגרתה תהליך היצירה הוא תהליך של ריפוי. הסטודיו הוא מקום שמאפשר אינטגרציה, כי "מיקומים אלה של תלות הדדית פורייה מזמינים את תבונת הלב להשתלב בתבונה של הנפש ולטפח עיסוקים עם עצמי, עם חומרים ועם אנשים אחרים" (McNiff, 1995, עמ' 182).

הקבוצה בסטודיו הפתוח

המרחב הפיזי של הסטודיו והקבוצה הוא ממד מרכזי בגישת הסטודיו הפתוח, והוא מרחיב את הבנתנו לגבי ההקשרים שבהם מתרחש התהליך הטיפולי. תפקיד הקבוצה בסטודיו הפתוח הוא להוות מכל המקנה תחושת שייכות ומסייע לפרט למצוא את מקומו. העבודה בסטודיו כרוכה במתח בין העבודה האישית לבין ההימצאות בנוכחות אחרים, ואף על פי שהיא מתבצעת באופן עצמאי, יש חשיבות רבה לכך שכל משתתף בה יוצר בתוך סביבה הכוללת אנשים נוספים המספקים עדות לפעולתו. בנוסף, העבודה בסביבה של יוצרים אחרים מהווה מקור של השראה והפריה הדדית, ונותנת מקום ליצירת קשרים וליצירת התחושה של אדם שהוא לא לבד בעולם (לובין וקמחי, 2017).

בקבוצה קיימת תנועה ספיראלית המצביעה על תהליכים שהתרחשו בה ברבדים שונים, הכוללים טכניקות של יצירה, בחינת חוויות של שליטה ושל חוסר שליטה, שינויים בתוכן היצירה, ואף שינויים בתפיסה העצמית, בתחושת המסוגלות ובתהליכי האינטגרציה של העצמי (ענבר, 2020). בנוסף, הקבוצה היא כלי שמכיל ומחזיק תהליכים יצירתיים עוצמתיים המתרחשים בתוך הפרט (שפירא, 2014). בסטודיו הפתוח יכולים המשתתפים להעביר את זמנם בפעילות עצמאית או ליצור קשר עם משתתפים אחרים, כרצונם (Killick, 1996).

תהליך העבודה בסטודיו הפתוח ב"נירים"

תהליך העבודה בסטודיו הפתוח ב"נירים" מורכב משלושה שלבים: השלב הראשון הוא הכניסה לחדר, שבו מוצגים המרחב והחוקים; השלב השני הוא שלב היצירה; והשלב השלישי כולל התבוננות וסיכום. המשתתפים מגיעים לסטודיו בשעה שנקבעה, והמנחות מציגות בפניהם

את חוקי החדר ומטרות הקבוצה. המשתתפים מתמקמים בחלל באופן חופשי ובוחרים בעצמם את חומרי היצירה שבהם ישתמשו. הם עובדים באופן פרטני על העבודה שלהם, ותוך כדי עבודה מייצרים ביניהם שיח על היצירה ועל תכנים נוספים שמעסיקים אותם. כך מתפתחת שיחה קבוצתית ספונטנית. בסוף המפגש מתקיימת שיחת סיכום במעגל, ובמסגרתה יכולים המשתתפים להציג את תהליך העבודה שלהם, את החומרים שבחרו והשימוש שעשו בהם, וכן את היצירה שהכינו ואת התכנים שעולים ממנה. השיחה מתקיימת ללא שיפוטיות ביקורתית. המשתתפים יכולים להציג בה גם את התכנים שעלו בקבוצה, ולספר לאיזה מהם התחברו ואיך פגשו את עצמם דרכם. ההזמנה להתבוננות מייצרת מעבר מתחושה להבנה מילולית ולהמשגה של השינוי. לאחר המפגש מסכמות אותו המנחות בטפסים שהן מעבירות לעובד הסוציאלי המטפל לצורך המשך העבודה הטיפולית. על כל משתתף הן ממלאות טופס אישי המדווח על התהליך הטיפולי שהוא עבר בסטודיו.

הרעיון המרכזי שמנחה את תהליך העבודה הזה הוא שלכל אחד מהמשתתפים בסטודיו הפתוח יש אפשרות לבחור כיצד להביע את עצמו באופן עצמאי ללא התערבות של המנחה או הקבוצה. עצמאות זו מייצרת תחושת שחרור שמזמינה את הנפש לבטא את עצמה באופן אותנטי וללא הגנות. גישה זו מאפשרת יצירה אישית במרחב משותף.

ניתן לראות כי לכל שלב וחלק בעבודת הקבוצה יש משמעות בביטוי העצמי של חלקי הנפש. כשהקבוצה מתייצבת במרחב, ונוצרת תחושה של ביטחון מול הכלי ההשלכתי, מתאפשרת גם עבודה אישית עם החומרים. עבודה זו משחררת את המשתתפים, חושפת את העולם הפנימי שלהם ומסייעת להם לפתח ביניהם יחסים. שינון כללי הסטודיו מסייע ליצירת אווירה של כבוד הדדי ותחושת ביטחון מפני שיפוטיות או ביקורת על האיכות האסתטית של היצירה, והביטחון מגביר את הנכונות לשתף. תפקיד המנחות הוא לזהות את הרגשות שעולים בתהליכי היצירה ואת התכנים שמעסיקים את חברי הקבוצה, ולאסוף אותם לתמה משותפת. התמה מסייעת לכל משתתף להמשיג את עולמו, וכך מייצרת חוויה שהיא מארגנת גם ברמה האישית וגם ברמה הקבוצתית (הלר, 2017).

תיאור מקרה

המקרה שיוצג להלן מקורו בארבע קבוצות שונות שהתקיימו במקביל בסטודיו הפתוח בכפר הנוער נירים בין השנים 2019 ל-2021, ללא הפסקות מלבד חופשת קיץ. התיאורים הוסטו מעט מהדמויות ומההתרחשויות המדויקות במטרה לשמור על הפרטיות של הנערים, והשמות בדויים כולם. ניתוח המקרה יציג מספר תמות הקשורות הן לכלי העבודה והן לתהליכים שעברו המשתתפים בקבוצה.

הסטודיו

גודלו של הסטודיו בנירים הוא 14 מ״ר, ויש בו מספר עמדות עבודה: אחת עומדת בכניסה, ויש בה שלושה מקומות עבודה; מולה ניצבת עוד עמדה, דומה בממדיה, ולידה יש עמדה קטנה למשתתף יחיד, הפונה לחלון. בנוסף כולל הסטודיו עמדת קיר שנועדה לציור בצבע, ועמדה של שולחן נגרות. בכניסה תלויים מדפים עם חומרים וכיור, ובסוף החדר יש עמדת מדפים עם חומרים נוספים.

מבנה הקבוצה

לרוב מספר המשתתפים המגיעים לסטודיו הפתוח הוא בין שניים לשישה נערים. במקרה המתואר הגיעו ארבעה משתתפים: יואב וגלעד – שני נערים מהצוות הצעיר (כיתה י׳), דולב – נער מהצוות האמצעי (כיתה י״א), ויואל – נער מהצוות הבוגר (כיתה י״ב).

תיאור המפגש

יואל מתיישב עם הגב לדלת כשפניו אל הסטודיו בזווית שמשקיפה על כל העמדות ומתחיל לעבוד בצבעי פנדה. תוך כדי עבודה הוא משוחח עם יואב וגלעד, ומספר שחזר מבריחה והבין שזה הסיכוי האחרון שלו להישאר בכפר, ושאם לא יישאר בו הוא ייכנס לכלא. יואב וגלעד יושבים בשולחנות נפרדים: יואב מצייר בעיפרון, וקופסה של עפרונות מונחת על שולחנו, וגלעד עובד בעמדת העץ ובוחר לו קרשים. המנחה מביאה לו כלי עבודה בלי שביקש. יואל מדבר אל גלעד בצורה מתריסה, ואומר לו משפטים כמו, ״אתה גונב כל הזמן״. במקביל לאמירות אלה הוא מנסה לתפוס מקום בחלל גם על ידי מחוות גופו. הדמות שיואל מצייר חסרת פנים, קטנה, צבועה בחום וממוקמת בצד הדף. היא נראית כמו כתם. המנחה מתרשמת שיואל זקוק למקום כדי להביע את עצמו, ובמקביל חושש לגבי האופן שבו הוא ייתפס בעיני הנערים הצעירים כבוגר מהם. ניתן לראות כי אף על פי שהוא מבוגר יותר התנהגותו הייתה נראית תואמת יותר לו היה בן גילם של הנערים הצעירים בסטודיו, או פחות מזה.

עם הזמן והשהות במרחב יואל מתגייס לאיטו לעזרת יואב ואף מוותר על הצורך ליצור כדי לעבור אל השולחן של יואב, להתיישב לצידו ולתמוך בו. יואב מתוסכל מתוצאת היצירה שלו. הוא מצייר דמות, אבל שב ומוחק את הקווים שהוא מצייר. חשוב לו שהדמות תהיה מדויקת, והוא מסביר שהוא רוצה לרשום את הפרופורציות הנכונות שלה. בנוסף הוא מספר מדוע בכלל הוא נמצא בתהליך של ספסל הנפש. המנחה שואלת את יואל:

"מה דעתך גם לעבוד? תוכל לצייר וגם להמשיך לעזור לו." יואל מסכים ומתחיל לצייר בעיפרון את אותה הדמות שצייר בתחילת המפגש, אך הפעם הוא רושם אותה בהגדלה תוך השקעת מאמץ פיזי בציור במקביל לעזרה שהוא מגיש ליואב. הדמות שהוא מצייר עירומה, צבועה בצבע אחד, בעלת פנים וגוף ברורים, ונראית בראשית התפתחותה.

במהלך העבודה נשען יואב על יואל ועל המנחה, ומחפש מהם אישורים ליכולתו ליצור. יואל שואל את יואב: "איך מציירים גוף?" ויואב מדגים לו ומנחה אותו: "תתחיל מהצוואר ואז תרד לכתפיים ואז שתי ידיים, כן, ככה." יואב מבקש מהמנחה להחזיק את הציור שלו במרחק מה ממנו, ומזמין את יואל להסתכל ולהגיד מה דעתו. יואל מתאר את הדמות בין השאר כך: "העיניים שלה גדולות ופתוחות, אולי היא מבוהלת או מפחדת." יואב אומר: "היא באמת מפחידה."

דולב, שזה ביקורו הראשון בסטודיו, נעמד בחדר ושואל: "איפה לשבת?" הוא נע במרחב ונראה כאילו הוא בכל מקום, נוגע בכל דבר, מנסה המון חומרים, ובה בעת מכריז: "מותר לא לבקש, נכון?" הוא רוצה עוד ועוד מהחומרים שבחדר ומהקשרים עם המשתתפים, ומבקש לנצל את הזמן בצורה מקסימלית. במהלך המפגש הוא יוצר חמש עבודות בחומרים רכים וקשים, יצירות שמורכבות מחומרים שמשנים מצב צבירה, או ניגודים של אש ומים. לרגעים נראה שהוא מתפזר, מוצף ונוזל. הוא מפעיל את המנחות, מבקש מהן לדאוג לו, מעורר תחושות של סכנה, מייצר חשש שמא יפגע בעצמו או בגלעד שעובד בעמדת העץ.

גלעד מרעיש כשהוא מכה בפטיש, ודולב פונה אליו ואומר: "כמה רעש אתה עושה!" ומפגין חוסר סבלנות. יואב שמצייר בשולחן מניח את ידיו על אוזניו. המנחות עסוקות בהצבת גבולות וויסות לצד ניסיון להכיל ולתת את מידת החופש שתיתן לכלל המשתתפים את התחושה שהם מוגנים ושמורים: מנחה אחת עומדת ומחזיקה את שולחן הנגרות בזמן שגלעד מנסר, והמנחה השנייה בודקת מה שלום יואב ששם את ידיו על אוזניו, ומגישה לו תבנית שיוכל לעבוד בעזרתה באופן שיסייע בהכלה וויסות. גלעד שעובד בשקיקה בעץ אומר למנחה: "אני רגיל לתקוף במצבים כאלה, אבל אני מעדיף להתעלם מדולב."

גלעד לא עונה להתגרות של דולב וממשיך ליצור. הוא יוצר אקדח: הוא מנסר במהירות ובמאמץ רב מספר חלקים, מסמן בכל פעם את הגודל הדרוש לו, מחבר בעזרת מסמרים ופטיש את החלקים ומשרה תחושה של תחרות על משאבי האחזקה של ההנחיה. היצירה שדולב יוצר מעלה תכנים של תוקפנות ופחד שאין לו מקום לבטאם מחוץ לחלל הסטודיו. בשלב מסוים קם דולב וניגש לעזור לגלעד בשולחן הנגרות, אך גלעד לא נענה להצעת

העזרה שלו. הוא מכה בחוזקה על המסמר והעבודה מתפרקת לשניים. לאחר כמה דקות, גלעד אומר על שבר האקדח: "בכל פעם שאני מרגיש תסכול עולה בי הכעס, ואז אני תוקף בכל הכוח והכול מתפרק לי."

דיון

פרק זה ידון במספר תמות שעלו בתיאור המקרה ויעמיק בהבנת העבודה הקבוצתית בסטודיו הפתוח.

הנפש בין חוסר ארגון לארגון

התהליך הקבוצתי בסטודיו הפתוח מתאפיין בתנועה ספיראלית (ענבר, 2020). בתיאור המקרה שהובא ניתן להבחין בשני מופעים של נפש שנעה בין מצבים של חוסר ארגון וארגון. נפש לא מאורגנת יכולה לבוא לידי ביטוי בסטודיו בכמה תצורות עבודה:

1. עבודה גסה, הכוללת ערבוב של חומרים שונים מדיסציפלינות שונות (לא כביטוי יצירתי), יציאה מגבולות, השפרצות, עיסתיות, עבודה בחומרים רגרסיביים, עבודה לא זהירה שנעשית בחוסר תשומת לב ועשויה אף להיות מסוכנת.
2. גסות גם בהנחת החומרים על השולחן וצורת העבודה. עבודת הפירוק תתבטא גם היא במגוון של אפשרויות הבעה כמו קריעה, פירור, גריסה, פירוק, חיתוך, שבירה, ריסוק, נפילה, התכה, הטחה, המסה, מעבר מטרנספורמציה אחת לאחרת (מקשה לרך).

פעולת הפירוק מתפקדת כאן כדימוי המייצג חלקים מתוך הנפש שהתפרקו וזקוקים לאיחוי, לחיבור, לתפירה, להדבקה ולהצמדה.

הדרכים השונות שבהן באה הנפש לידי ביטוי ביצירה

התנועה בין נפש כאוטית להתארגנות פנימית

תחושה פנימית כאוטית יכולה להתגלות בעבודה בסטודיו באלמנטים ודימויים נטולי היגיון, בעבודה לא שיטתית, בחוסר במבניות או באחזקה, בבחירה ליצור בטכניקות מעורבות, בשיטות עבודה לא יעילות. במצבי קיצון היא יכולה להתבטא גם בעבודה לא זהירה ונמהרת, ביצירת מרחב לא בטוח, ובמעברים מהירים מחומר לחומר ומטכניקה אחת לאחרת. דוגמא למצב כזה אפשר היה למצוא בהתנהגות של דולב, שזה היה ביקורו הראשון בסטודיו.

ככל שהעבודה בסטודיו נמשכת ניתן לראות מהלך הדרגתי של התארגנות פנימית והתפתחות, מעבודה חסרת ארגון לעבודה שמאפייניה הם סדר, שליטה, צמיחה, בנייה, מהלך התפתחותי, חיבורים, איחויים, שילובים והדבקות. הדגמה למהלך כזה אפשר לראות בהתפתחות המסוימת שחלה במהלך המפגש בדמות שיואל צייר.

מעבר מביטוי לא מילולי לביטוי מילולי

לצד הפעולות והמצבים הפיזיים בעבודה עם החומרים, תוך כדי העבודה ניתן לעקוב גם אחר המילים, התיאורים והדימויים שמצביעים על המצב הנפשי של הנערים. השיח המילולי מאפשר למשתתפים להביע את עצמם ולתאר את החוויה שלהם באופן השלכתי, המרוחק מהעצמי, ולדבר על היצירות ולא על עצמם. השיח על התוצר ועל החוויה סביב העבודה בחומרים והמגע בחומרים מאפשר לעקוף את ההגנות.

המעבר מדיבור על העבודה לדיבור על הקשר שלה אל העצמי מתפתח לאט, ועם הזמן הוא מאפשר כניסה לתכנים לא מודעים ותורם לארגונם (Adamson, 1984). דוגמה לכך אפשר היה למצוא בדבריו של גלעד, שעבד בעמדת העץ, על השבירה של האקדח (״בכל פעם שאני מרגיש תסכול עולה בי הכעס, אני תוקף בכל הכוח והכול מתפרק לי״). גלעד הצליח לעבור מעמדה לא מילולית, שבה הוא יצר את האקדח, לעמדה מילולית שיצרה את החיבור בין האקדח שיצר לבין התוקפנות שעולה בו, ובין השבר של האקדח בעקבות הלחץ שהוא הפעיל עליו מרוב תסכול, לבין שברים נוספים שחווה בחייו.

חומרי האומנות והדרך שבה הם מייצגים את העולם הפנימי

חומרי האומנות בסטודיו רבים ומגוונים, וכל משתתף יכול לבטא את העצמי שלו בהתאם לאופי החומר והאפשרויות הגלומות בו (שפירא, 2014). חומרי האומנות מהווים מטאפורה לעולמו הפנימי של היוצר הבא לידי ביטוי באופן העבודה, בשימוש בחומר, או בשילוב של חומר אחד עם חומרים נוספים בשאיפה ליצור אינטגרציה (אורבך, 2019; McNiff, 1995). בנוסף אפשר לחלק את חומרי האומנות לחומרים נשלטים וחומרים לא נשלטים. חומרים נשלטים מספרים על שליטה ועל מקום מוחזק ומעובד, וחומרים בלתי נשלטים מעידים לעיתים על מצבים ראשוניים, על כניסה לעולם הלא מודע, ועל תחושה של חוסר שליטה.

התהליך של מעבר מחומר נשלט לחומר פחות נשלט, הבא לידי ביטוי אצל יואל במעבר מציור בעיפרון לציור בעפרונות צבעוניים ואחר כך בגירי פנדה, הצביע על יכולתו ההולכת וגדלה לשחרר, להתפתח ולהתארגן.

הקבוצה כמצע לנפש

הנוכחות בקבוצה יוצרת תחושת אמון ומאפשרת למשתתפים "להיות לבד" ולנהל דיאלוג פנימי בתהליך יצירת האומנות שבו לכל משתתף יש משהו ייחודי משלו להחיות ולחלוק עם אחרים (Deco, 1998; Allen, 2016). מכיוון שכל משתתף נע בחלל באופן עצמאי, הקבוצה משפיעה על הפרט וכל פרט משפיע על הקבוצה בכמה אופנים:

פיתוח המסוגלות העצמית בעזרת המרחב

הקבוצה מהווה כלי המכיל ומחזיק תהליכים יצירתיים עוצמתיים המתרחשים בתוך הפרט (שפירא, 2014). מתוך המפגש עם משתתפים נוספים גדלה תחושת הערך העצמי של כל משתתף, הביטחון העצמי מתרחב, וחלה עלייה בתחושת המסוגלות (ענבר, 2020). במקרה שתואר אפשר היה לראות שיואב חש תסכול כשלא הצליח לצייר דמות, והיה עסוק במחיקה. התמיכה שקיבל מחברו לקבוצה סייעה לו לצייר ולהיות שבע רצון מהתוצאה, ואף למתוח קשרים בין פעולת היצירה לבין חייו. הנוכחות של האחרים בחדר מאפשרת להרחיב את ההשקפה בנושא השימוש בחומרים ומחזקת את תחושת הביחד (ויניקוט, 2009).

היכולת לקבל שיקוף או תיקוף

התבוננות בגישה הפנומנולוגית, ללא שיפוטיות או ביקורתיות, מאפשרת לחברי הקבוצה לקבל משוב על העבודה האומנותית שיצרו במפגש באופן שמרוחק מהעצמי, אך מאפשר למידה והעמקה שאינן מאיימות ויש בהן פוטנציאל לקידום (לובין וקמחי, 2017). במקרה שתואר שוחחו יואל ויואב על הדמות שיואב צייר. יואל סבר שהיא מפחדת, ואילו יואב חש שהיא מפחידה. בדיאלוג שקיימו הביע כל אחד מהם את עולמו הפנימי דרך ההתבוננות על דמות המצויה בעולם החיצוני.

יכולת ארגון

לקבוצה יש יכולת לארגן את הפרט בתוך המרחב על ידי תמיכה ועזרה פיזית ומילולית, וכן באמצעות עבודה שקטה בחומר לצד משתתף אחר שיכול להישען על חברו לקבוצה רק מעצם היותו נוכח (הלר, 2017; Case & Dalley, 1992). במקרה שתואר אפשר היה לראות איך כשיואל הבוגר יותר עבר לשבת לצד יואב, הצעיר ממנו, המעבר עצמו כבר עזר ליואב ותמך בו. בה בעת יואל מצא תמיכה ביואב, כי לאחר המעבר הוא חזר לצייר, הפעם בעיפרון כמו חברו לשולחן, ואף למד ממנו כיצד לצייר גוף לדמות שלו. יואל ויואב תמכו זה בזה, והתמיכה הזאת עזרה ליואל לחזור

בסוף המפגש לצייר בצבעי הפנדה שבהם התחיל את הציור, אך הפעם להגדיל את הדמות ולפתח אותה.

המנחים כפונקציה מארגנת

כאמור בסקירת הספרות, תפקיד המנחות בקבוצה הוא לזהות את הרגשות שעולים בתהליכי היצירה ואת התכנים שבהם עסוקים חברי הקבוצה, ולאסוף אותם לתמה משותפת שתאפשר לכל משתתף לייצר המשגה לעולמו הפנימי (הלר, 2017). בקבוצה המתוארת נהגו המנחות של הסטודיו הפתוח להיפגש כמחצית השעה לפני תחילת המפגש כדי לשוחח ולחשוב על המשתתפים המגיעים אליו מתוך היכרותן המוקדמת איתם או מתוך המידע שמסרו להן המטפלים הפרטניים של המשתתפים. בשיחה המקדימה העלו המנחות את מחשבותיהן על כל משתתף ועל הדרכים האפשריות לשילובו בקבוצה.

בתחילת כל מפגש הוצגו הסטינג והחוקים, והתבצעה היכרות עם המשתתפים ועם המרחב. במהלך השהות בסטודיו ההנחיה עצמה הייתה מועטה, והתאפיינה בעיקר בהחזקת הסטינג, בשיקופים אישיים ובסיוע לחיבורים בין המשתתפים. המנחות בסטודיו הפתוח, שבהכשרתן הן מטפלות באמצעות אומנות או עו"סיות, ולעיתים גם המטפלות הפרטניות של אחדים מהמשתתפים, מחזיקות בעת ובעונה אחת גם את תהליך היצירה הייחודי של כל משתתף (Allen, 2016), וגם את המודעות לתהליכים הקבוצתיים. שילוב זה דורש מהן להחזיק בעת ובעונה אחת גם את הפן האישי וגם את הפן הקבוצתי, ולהבין שתגובה או התערבות בהיבט אחד עשויה להשפיע גם על היבטים אחרים של הטיפול. משימה זו אינה פשוטה ודורשת התבוננות מתמדת גם על הפרט וגם על הקבוצה כמכלול, גם במצבים שבהם ההתערבויות האישיות והקבוצתיות הן מעטות. כשהמנחה מתערבת ברמת הפרט בלבד, התערבותה משפיעה על כל הקבוצה.

במקרה שהובא אפשר היה לראות איך כאשר המנחה הפנתה את יואל, הבוגר יותר, לשבת ולצייר לצד יואב, הצעיר ממנו, היא אפשרה תנועה בתוך החדר, וכן התפתחות וארגון של שני הנערים בתוך המרחב. כתוצאה מכך עבר יואב מעמדה נזקקת ותלותית לעמדה עצמאית ותומכת, ויואל עבר מעמדה עוזרת ותומכת לעמדה תלותית ונשענת. בנוסף, במהלך המפגש הגישו המנחות את החומרים בלי מילים, ובלי שהמשתתפים ביקשו אותם. כך הן נתנו מענה לצורכי ההחזקה של הקבוצה, פעולה שקיבלה ביטוי בהחזקה הפיזית של שולחן הנגרות או ביצירת מכל עבודה.

בסוף המפגש כינסו המנחות את המשתתפים לסיכום החוויה בסטודיו. הן עודדו אותם לשוחח על העבודה, על התכנים ועל התהליך שפגשו במהלך המפגש הקבוצתי. לאחר

שהנערים יצאו דנו המנחות במפגש, וסיכמו בכתב את הפעילות של כל משתתף. הדיון הזה חשוב כיוון שהוא תורם להתבוננות בכל אחד מהמשתתפים, ומסייע למטפל האישי ולמנחות להמשיך את הטיפול בו בחדר הטיפולים או במפגש הבא של הסטודיו.

סיכום

המאמר הציג קבוצה ייחודית של סטודיו פתוח שהתקיימה בתוך פנימיית כפר הנוער נירים. הסטודיו הפתוח הוא מרחב שאליו מגיעים המשתתפים מתוך בחירה אישית או המלצה טיפולית, ובו הם נפגשים עם עצמם דרך שימוש בחומרי האומנות שבחדר, באמצעות חברי הקבוצה, ובעזרת המנחות. לכל אחד מהגורמים הללו יש השפעה על יכולת הארגון וההתפתחות של המשתתף בקבוצה. תיאור המקרה שהובא הציג שלוש תמות ששיקפו את הסטודיו הפתוח כמרחב קבוצתי ייחודי שבכוחו לפתח את עולמו של הפרט: הנפש בין חוסר ארגון לארגון; הקבוצה כמצע לנפש; וההנחיה כפונקציה מארגנת.

בספרות המקצועית נמצא התייחסויות רבות לסטודיו הפתוח כאל מרחב ביניים המתקיים בין המשתתף לקבוצה. תיאור המקרה שהובא עוזר להבין את האיכות והחשיבות של הקבוצה בתוך מרחב הסטודיו הפתוח, ומאפשר לראות את יכולת הארגון הנפשי שמפתח המשתתף בזכות השהות במרחב קבוצתי. המאמר המחיש את המשמעות של הקבוצה כמכל מארגן, ואת המשמעות של נוכחות המשתתפים והמנחות לקידום המטרה של יצירת שינוי פנימי עמוק.

מאמר זה הציע תיאור של הסטודיו הפתוח מנקודת המבט של המנחות. להמשך חקירה והעמקה בתחום זה מומלץ לראיין משתתפים בסטודיו פתוח, לנתח את התוצרים והעבודות של סטודיו כזה, ולבחון תיאורי מקרה נוספים.

מקורות

אורבך, נ. (2019). **סטודיו טוב דיו**. חולון: רסלינג.

הלר, ע. (2017). תוכנית ה"סטודיו פתוח" במסגרות חינוכיות. בתוך ש. שניר וד. רגב, **כשהטיפול באמצעות אמנויות פוגש את מערכת החינוך בישראל: היבטים יישומיים** (עמ' 274–303). חיפה: הוצאת מרכז המחקר לטיפול באמצעות אמנויות ע"ש אמילי סגול.

ויניקוט, ד. ו. (2009). **עצמי אמיתי, עצמי כוזב**. תל אביב: עם עובד.

יאלום, א. ולשץ', מ. (2006). **טיפול קבוצתי: תיאוריה ומעשה**. ירושלים: מאגנס.

לובין, ע. וקמחי, ש. (2017). מהות הסטודיו הפתוח במסגרות הבריאות, לפי נקודת המבט של המטפל/ת באמנות. **טיפול באמנויות: מחקר ויצירה במעשה הטיפול, 7**(1), 696–706.

ענבר, נ. נ. (2020). **ציירי את סיפורך: הנושאים המרכזיים העולים מיצירותיהן של נערות בסיכון בסטודיו פתוח בפנימייה**. עבודת גמר במסגרת החובות הדרישות לקבלת התואר מוסמך האוניברסיטה בבית הספר לטיפול באמצעות אמנויות בפקולטה למדעי הרווחה והבריאות שבאוניברסיטת חיפה.

שפירא, ג'. (2014). סטודיו פתוח: מודל לטיפול באמנות חזותית המתבסס על תהליך היצירה הספונטני ופועל מעמדה טיפולית פתוחה ובלתי מכוונת. בתוך: ר. ברגר (עורך), **היצירה: לב הטיפול** (עמ' 135–158). קרית ביאליק: אח.

Adamson, E. (1984). Art as healing. *Therapy*, *1*, 32-36.

Allen, P. B. (2016). Art making as spiritual path: The open studio process as a way to practice art therapy. In J. A. Rubin (ed.), *Approaches to art therapy: Theory and technique* (3rd ed.) (pp. 271-285). London: Routledge.

Deco, S. (1998). Return to the open studio group: Art therapy groups in acute psychiatry. In S. Skaife and V. Huet (eds.), *Art psychotherapy groups: Between pictures and words*. London: Routledge.

Finkel, D., & Bat Or, M. (2020). The open studio approach to art therapy: A systematic scoping review. *Frontiers in Psychology*, *11*, 568042.

Killick, K. (1996). Unintegration and containment in acute psychosis. *British Journal of Psychotherapy*, *13*(2), 232-242.

McNiff, S. (1995). *Art as medicine*. London: Shambala.

Wix, L. (2010). Studios as locations of possibility: Remembering a history. *Art Therapy*, *27*, 178–183.